

Dr hab. med. Prof. UZ Magdalena Gibas-Dorna
Wydział Lekarski i Nauk o Zdrowiu
Uniwersytetu Zielonogórskiego
65-046 Zielona Góra, ul. Zyty 28
m.gibas-dorna@cm.uz.zgora.pl
www.cm.uz.zgora.pl

Zielona Góra, dn. 30 kwietnia 2024r

RECENZJA

**Rozprawy doktorskiej na stopień doktora nauk medycznych
i nauk o zdrowiu w dyscyplinie nauki o zdrowiu
mgr Wojciecha Marka Kapały**

pt. „Postawy i zachowania młodzieży w Polsce wobec substancji psychoaktywnych”
wykonanej pod kierunkiem naukowym promotora
Dr hab. n. med. i n. o zdr. Prof. Uniwersytetu Kaliskiego Pauliny Wojtyły-Buciory
w Uniwersytecie Kaliskim w Kaliszu

Podstawę formalną sporządzenia recenzji stanowi pismo Przewodniczącego Rady Naukowej Dyscypliny Nauk o Zdrowiu Uniwersytetu Kaliskiego w Kaliszu, dr hab. n. med. Prof. Uniwersytetu Kaliskiego Przemysława Bilińskiego, w którym Pan Przewodniczący informuje o powołaniu mnie w dniu 6 marca 2024r. przez Radę Naukową Dyscypliny Nauk o Zdrowiu na recenzenta w przewodzie doktorskim Pana mgr Wojciecha Marka Kapały.

Podstawy prawne wyznaczają art. 13 Ustawy z dnia 14 marca 2003 roku o stopniach i tytule naukowym oraz o stopniach i tytule w zakresie sztuki (Dz. U. nr 65, poz. 595 ze zm.) oraz Rozporządzenie Ministra Nauki i Szkolnictwa Wyższego z dnia 30 października 2015 roku w sprawie szczegółowego trybu i warunków przeprowadzania czynności w przewodach doktorskich, postępowaniu habilitacyjnym oraz w postępowaniu o nadanie tytułu profesora.

Ocena strony formalnej

Przedstawiona do recenzji rozprawa doktorska Pana mgr Wojciecha Marka Kapały przygotowana pod kierunkiem naukowym Pani dr hab. n. med. i n. o zdr. Prof. Uniwersytetu Kaliskiego Pauliny Wojtyły-Buciory została sporządzona w układzie klasycznym, w formie monografii. Dysertacja liczy 213 stron obejmujących spis treści, wstęp, założenia i cele pracy, materiał i metodykę badań, wyniki,

podsumowanie wyników badań, dyskusję, wnioski, streszczenia w języku polskim i angielskim, piśmiennictwo, aneks ze spisami tabel i rycin oraz wzór kwestionariusza ankiety.

W obszernym, przejrzystym napisanym **wstępie** Doktorant szczegółowo przedstawił aspekty socjomedyczne oraz prawne zażywania substancji psychoaktywnych w Polsce ze szczególnym uwzględnieniem populacji młodocianych. **Cele pracy** obejmują sześć kierunków badawczych związanych przede wszystkim z socjologicznym podłożem zażywania narkotyków i dopalaczy w oparciu o analizę porównawczą badania o zasięgu ogólnopolskim (z 2017r) z badaniem przeprowadzonym na terenie województwa wielkopolskiego (w 2023r). Cele pracy skupiają się na określeniu przyczyn i okoliczności sięgania po substancje psychoaktywne, rodzaju najczęściej stosowanych środków a także możliwości prewencji, w zależności od płci i wieku młodocianych.

Badania zostały przeprowadzone po wyrażeniu pozytywnej opinii przez członków Komisji Bioetycznej działającej przy Instytucie Medycyny Wsi w Lublinie, której kopii, ani numeru nie załączono do pracy. Nie należy jednak traktować tego jako poważne uchybienie, ponieważ badanie nie nosiło znamion eksperymentu medycznego i opierało się o sondaż ankietowy z wykorzystaniem narzędzia opartego o standaryzowane metody pozyskiwania danych.

Najbardziej obszerny fragment pracy prezentuje **wyniki** analizy porównawczej z uwzględnieniem charakterystyki badanych grup respondentów oraz 40 pytań ankietowych zawartych w kwestionariuszu przygotowanym w Głównym Inspektoracie Sanitarnym na podstawie kwestionariusza *Global School-based Student Health Survey* (GSHS). Warto podkreślić, o czym Autor pracy nie wspomina, że GSHS został opracowany i przyjęty przez WHO w oparciu o współpracę międzynarodową i zaangażowanie Centrów Kontroli i Prewencji Chorób, co automatycznie podnosi wagę metodologii prezentowanych przez Doktoranta badań.

Wyniki zostały zaprezentowane w 151 tabelach oraz na 2 rycinach. Łącznie w pracy przedstawiono 153 tabele i 4 ryciny, których spis wraz ze wzorem kwestionariusza Autor ujął w aneksie pracy.

W podsumowaniu wyników przedstawiono procentowe porównanie danych z 2017r z danymi z 2023r. Zazwyczaj w oparciu o powszechnie przyjęte zasady opracowywania wyników nie stosuje się podwójnego ich prezentowania, jednak w tym przypadku, w obliczu znacznej ilości pozyskanych danych, dodatkowe podsumowanie najważniejszych różnic w analizie porównawczej badanych grup wydaje się być korzystne i wręcz pożądane.

Zawarta na 9 stronach **dyskusja** została podzielona na dwa fragmenty: (1) *Postrzeganie substancji psychoaktywnych przez młodzież i zachowania z nimi związane w świetle badań własnych i innych* oraz (2) *Wpływ szkoły i rodziny na zachowania ryzykowne młodzieży i ich profilaktyka*, a jej treść Autor oparł o piśmiennictwo polskie i zagraniczne w liczbie 30 przywołanych cytacji.

Dyskusję Doktorant podsumował w **11 wnioskach**, z których trzy ostatnie mają charakter ogólny i nie odnoszą się w sposób bezpośredni do uzyskanych wyników, ale stanowią ważną uwagę w zakresie monitorowania, prewencji i edukacji młodzieży w podejmowanym temacie.

W cytacjach Autor zastosował powszechnie przyjęty system vancouverki z referencjami nawiasowymi powołując się na 215 pozycji, z których ponad połowa została opublikowana w okresie ostatnich dziesięciu lat. Przywołane publikacje zostały właściwie zacytowane.

Praca napisana jest starannym i zrozumiałym językiem, co sprawia, że czyta się ją bez zbędnych przystanków, podnosząc jej wartość językową, a styl funkcjonalny języka z całą pewnością można uznać za naukowy. Na podkreślenie zasługuje też wyjątkowa staranność edytorska w przygotowaniu wszystkich elementów przedstawionej pracy doktorskiej.

Ocena merytoryczna pracy

W pracy przedstawiono niezwykle istotne aspekty związane z coraz bardziej aktualnym problemem stosowania substancji psychoaktywnych wśród polskiej populacji młodocianych ze szczególnym uwzględnieniem tzw. *new psychoactive substances* (NPS), które w Polsce często określa się mianem „dopalaczy”. Do 2023r., na podstawie danych z 141 krajów ujętych w rezolucji Biura Narodów Zjednoczonych ds. Narkotyków i Przestępczości, zidentyfikowano ponad 1220 związków mieszczących się w definicji dopalaczy, wg. której NPS to nowy narkotyk lub związek psychotropowy w formie czystej lub w postaci produktu, który nie jest kontrolowany przez konwencje Narodów Zjednoczonych w obszarze leków/związków psychoaktywnych, a który może wywołać szkody zdrowotne porównywalne do będących skutkiem stosowania substancji wymienionych w przywołanych konwencjach. Skala problemu jest zatem ogromna, nie tylko ze względu na ryzyko uszczerbku na zdrowiu, czy koszty społeczne, ale również dlatego, że używanie NPS może prowadzić do rozwoju narkomanii polisubstancjalnej wskutek przyjmowania wielu rodzajów NPS jednocześnie, w tym substancji, które nie zostały jeszcze zidentyfikowane, co wiąże się z nieprzewidywalnymi i często fatalnymi konsekwencjami. Badania naukowe, których celem jest zgłębianie czynników psychospołecznych, monitoring oraz analiza zmian postaw i zachowań wobec substancji psychoaktywnych, w tym tak nie homogenicznej grupy jak dopalacze, zyskują wartość priorytetu w pościgu za tym, co nie do końca poznane przynosząc wymierne korzyści w zakresie edukacji i prewencji. Z tego powodu opracowanie przez Doktoranta tak ważkiego tematu zasługuje na szczególne uznanie.

W części wstępnej Doktorant przytacza obszerne informacje odnośnie działania różnorodnych substancji psychoaktywnych (od nikotyny, poprzez alkohol, kofeinę, farmaceutyki, narkotyki „klasyczne” i NPS), pozyskiwania i modelu ich stosowania, a także konsekwencji zdrowotnych, społecznych i prawnych. W mojej opinii tak szeroki kontekst, opisany na 52 stronach pracy, nie jest

konieczny do wprowadzenia w tematykę postaw i zachowań wobec narkotyków i dopalaczy w polskiej populacji młodocianych. Niemniej jednak, potwierdza głęboką znajomość źródeł i literatury przedmiotu wykraczającą poza zakres opracowanego przez Doktoranta tematu, a najbardziej istotną z punktu widzenia przeprowadzonych przez Doktoranta badań wydaje się być część poświęcona wzorcom przyczynowym sięgania po stymulanty.

Wszystkie **cele dysertacji**, które dokładnie sprecyzowano i ujęto w 6 punktach zostały przez Doktoranta osiągnięte. Wśród nich wymienić należy analizę porównawczą wyników sondażu ankietowego z 2017 i 2023r odnośnie postaw i zachowań młodocianych wobec substancji psychoaktywnych, poznanie wieku, w którym nastąpiła inicjacja, rodzajów zażywanych substancji psychoaktywnych oraz przyczyn i okoliczności ich stosowania, a także określenie potencjalnych różnic w zachowaniach wobec zażywania stymulantów w zależności od płci.

W części dotyczącej **metodologii badań** opisano rekrutację uczestników badania ogólnopolskiego przeprowadzonego w 2017r nie wskazując jednoznacznie, że ankietyzację przeprowadzono w ramach badania opracowanego przez Główny Inspektorat Sanitarny (GIS). Dopiero w opisie kwestionariusza Doktorant nadmienia, że był członkiem zespołu badawczego GIS, który opracowywał formularz ankiety na potrzeby badania. Nie jest jasne czy badanie z 2023r również było prowadzone pod patronatem GIS? Warto, aby w trakcie obrony publicznej Doktorant wyjaśnił ten aspekt swojej pracy, chociaż w żadnej mierze nie umniejsza to wysokiej wartości przedstawionej dysertacji.

Uzyskane **rezultaty badań** Doktorant pogrupował na 7 obszarów: (1) Samoocena uczniów, (2) Sytuacje trudne i problemy w ocenie uczniów, (3) Substancje psychoaktywne w opinii uczniów, (4) Uczniowie i ich otoczenie w kontekście substancji psychoaktywnych, (5) Wiedza uczniów o substancjach psychoaktywnych, (6) Doświadczenia własne uczniów w stosowaniu substancji psychoaktywnych, oraz (7) Pozyskiwanie substancji psychoaktywnych przez uczniów. Wyniki badania zostały przedstawione przejrzysto, a zastosowane metody analizy statystycznej są właściwe. Z czystego obowiązku recenzenta zwracam uwagę, że dokonując analizy porównawczej w prezentacji niektórych różnic wyników badań (2017r vs 2023r) należałoby dodać, że nie osiągnęły poziomu istotności statystycznej.

Podjmując się pisania **dyskusji** Doktorant skupił się przede wszystkim na analizie porównawczej danych pozyskanych w dwóch punktach czasowych badania oddzielonych od siebie o 6 lat, co było możliwe dzięki zastosowaniu tego samego kwestionariusza do ankietyzacji homogennych wiekowo grup respondentów. Jest to niewątpliwie jeden z największych atutów przedstawionej pracy, który sprawia, że prezentowane w dysertacji wyniki badań i analizy zyskują dodatkową wartość merytoryczną, poznawczą, a także aplikacyjną. Na tej podstawie, w oparciu o monitoring zachowań młodocianych, można bowiem wytyczać kierunki skutecznych działań

w zakresie edukacji i prewencji. Dodatkową wartością byłoby porównanie zaobserwowanych w badaniu trendów odnoszących się do zmian postaw i zachowań młodzieży w Polsce z publikacjami w literaturze światowej tym bardziej, że wykorzystanie do badań kwestionariusza GSHS, który opiera się o standaryzowane metody pozyskiwania danych na świecie, stwarza możliwość przeprowadzania międzynarodowych analiz porównawczych. Uznaję, że badanie przeprowadzone przez Doktoranta może mieć w tym zakresie charakter nowatorski i rozwojowy, a doniesienia światowe odnoszące się do analizy trendów na przestrzeni ostatnich lat w analogicznej populacji młodocianych mogą być nieliczne. Niemniej jednak zachęcam do podjęcia próby przeprowadzenia takiego porównania w przyszłych publikacjach Doktoranta.

Najważniejsze obserwacje Doktoranta stały się podstawą do sformułowania **wniosek końcowych**, które wskazują na dynamikę zachowań młodego pokolenia w odniesieniu do zażywania substancji psychoaktywnych na przestrzeni ostatnich lat. W mojej opinii najważniejsze z nich dotyczą obszarów, które mają szczególnie niepokojący wydźwięk i powinny stać się podstawą do jak najszybszego wdrażania odpowiednich działań zaradczych. Do takich wniosków zaliczam wniosek nr 5: *"Fakt, że średnia wieku, w którym młodzież po raz pierwszy próbuje dopalaczy jest niska (14,2 lat vs 13,8 lat) oraz że odsetek nastolatków, którzy otrzymują dopalacze w prezencie jest znaczny, świadczy że działania edukacyjno-profilaktyczne w temacie substancji psychoaktywnych należy zintensyfikować i podejmować je już wśród uczniów w szkole podstawowej"* oraz wniosek nr 6: *"Młodzież próbuje dopalaczy po raz pierwszy najczęściej na otwartym terenie, jednakże coraz częściej zażywanie dopalaczy po raz pierwszy ma miejsce także w domu..."*.

Biorąc pod uwagę ogromny nakład pracy Autora, jego gruntowną znajomość literatury przedmiotu, a także aktualne i dalekosiężne znaczenie przedstawionych wyników badań w kontekście prawidłowego rozwoju młodego pokolenia wysoko oceniam przedstawioną mi do recenzji dysertację.

W podsumowaniu:

Dysertacja doktorska mgr Wojciecha Marka Kapały pt. *„Postawy i zachowania młodzieży w Polsce wobec substancji psychoaktywnych”* jest efektem dobrze zaplanowanej pracy naukowej, a jej tematyka i zakres są właściwie dostosowane do aktualnej wiedzy w badanej dziedzinie. Analiza uzyskanych wyników stanowi istotny przyczynek do zidentyfikowania i zrozumienia zjawiska zażywania substancji psychoaktywnych w grupie młodocianych dając poważne podstawy do opracowywania działań edukacyjnych i prewencyjnych dedykowanych młodocianym oraz ich rodzinom.

Z całą pewnością prezentowana praca odpowiada znamionom ustawowej przesłanki kwalifikującej do uzyskania stopnia naukowego stosownie do wymogów stawianych pracom doktorskim w art. 13 Ustawy z dnia 14 marca 2003 roku o stopniach i tytule naukowym oraz o stopniach i tytule w zakresie sztuki (Dz. U. Nr 65 poz. 595 z późn. zm.). Wnoszę przeto do Wysokiej Rady Naukowej

Dyscypliny Nauk o Zdrowiu Uniwersytetu Kaliskiego o dopuszczenie kandydata do dalszych etapów przewodu doktorskiego.

Ponadto, wnioskuję do Wysokiej Rady o wyróżnienie przedstawionej dysertacji ze względu na jej wysoki poziom merytoryczny oraz znaczącą wartość poznawczą i aplikacyjną.

Dr hab. med. Prof. UZ Magdalena Gibas-Dorna